

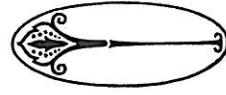
СРПСКИ

ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

ИЗДАЈЕ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА XI

БЕОГРАД-ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д.
1927

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

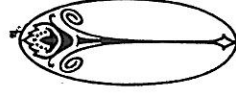
СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК
КЊИГА ЧЕТРЕДЕСЕТА

ДРУГО ОДЕЉЕЊЕ

ЖИВОТ
И
ОБИЧАЈИ НАРОДНИ

114523.

КЊИГА 16

Промис "К-501"
Масла

БЕОГРАД-ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д.
1927

СРПСКИ НАРОДНИ ОБИЧАЈИ
У ЋЕВЂЕЛИЈСКОЈ КАЗИ

ПРИКУПИО И ОПИСАО

СТЕВАН ТАНОВИЋ
УЧИТЕЉ

20. Кожа и коски останал — каже се кад неко јако ослаби.
 21. Една душичка оште стоје — кад неко јако обол.
 22. Не устанал чувек гајри (већ) — нема од њега ништа.
 23. Хе, кој је куту Господ! Ако сак не му е м'ка! — каже се кад неко каже за болесника да се не зна хоће ли оздравити.
 24. Ако му е дужден часут — ки умре.
 25. Ако му е за умирајне, пуд камин да гу кладш па ки умре.
 26. Её, душа не излеве сус кулај.
 27. Её, душа не са даве сус леко.
 28. Стеги збе!... — каже се неком кад се потужи да му није добро, т. ј. стежи зубе, да не ти изије душа.
 29. Ноктга вода уд лијенут не са пликке вонка, јер ће те очи болети.
 30. Дните му са избрујани.
 31. Му са сичеја жилте, — кад неко дуго лежи.
 32. Не устана гајри такат — сва се снага истроши.
 33. Ки са умре, емен; дудека душа стоје ки са надејме.
 34. Ако умре ки умре, уз Господ е, нее уд љугје. Баја љугје чинуват па ништо наможиш да им чиниш.
 35. Што не кладеме?! Што ричеја се правиме; да речаа уд пиле млеко — и тоа ки надохме! Ама кога нимал дни?! — каже се кад неко пита да ли су некога лечили.
 36. Болката оде пу нас а не пу планин'га.
 38. И она е (болест) за нас! Ти ним са равбољуви, јас ним са равбољуви, ими кој — Господ?! — каже се кад се неко тури да је се поболоо.
 39. Деца не трабуве пу п'гут да са мочат, да не са равбољат.
 40. Двујца на едн'ш вода да пијат не чине, оти засдно ки умрат.
 41. Кога кукошка снесе нишан (мало јаје), некуј ки умре. — И да се не би то испунило треба то јаје равити, помешати с брашном и дати истој кокошки да га поједе.
 42. Пре него се човек ноћу у дворишту помокри треба трипут на то место да пљуне, па у том случају неће *наказити*.
 43. Срп се жетеоцу не даје у руке — јер се може посећи.
 44. Кад неко говори о некој болести, ваља погледаги у своје нокте — онда болест неће на тебе.
 136 у Шумадији: — јер ће болети леђа онога који прими срп из руке. — Рад.

45. Не ваља шти на себи, а не метути конач или ма шта у уста, јер ћеш ушити памет.
 46. Прад с'лице заогајне слијајне — аз р бољка.
 47. Кад се убодеш, да се не би рана подљутила, ваља извајени три зубима сакватати или му врх одрубити.
 48. Не ваља пљунути код мртваца ако се укварно. За три године онда немаш права причестити се.
 49. На гладно срце вода не са пије — срце ки та јаде.
 50. Да се не би мајичне глетве, управљене деци, испуниле, треба да носи претен на руци и т. д.

VI. Умраш и закупувајне

(СМРТ И ПОГРЕБ)

Народ верује да је сваком још при рођењу одређено докле ће живети. С тога и кажу, кад неко дуго болује, »Ако има век има и лек«, или »ки са најде и лек«. Сви помишљају на смрт — те и говоре: »Ки са умре, ама не знајме који час« — или »не му е дужден оште тоја сат.« — »Не знајме ду кога ки бидме живи«. Шта више, у великој невољи, старци и очајници и сами позивају смрт: »Дека е да дојде да ма земе, па да са куртулисам!» Сиротиња више ове речи изговара него ли богати људи.

Док је здрав човек никад па смрт не помишља, па да се припреми и за тај чин. Само изузетак прави по нека стара жена, која је посетила Христов гроб, а такве су обично врло побожне, те спрема све што треба и све то закључају у сандук да се нађе «за тоа час». Оне обично спремају: кошуљу, гаће, сукње, ризе, шамије, повац за свештенике, који ће извршити сахрану, свеће, тамјан и т. д.

И кад се неко разболи, не помишља одмах на смрт, те више пута смрт им дође тако изненадно, да немају у шта мртваца да обуку. Тек кад умре, трче у варош да купују: ципеле, фес и остало што недостаје. — По кад болесник дуго лежи (а уоче да неће моћи преболети), а нема све што је потребно за сахрану, онда се благовремено постарају и набаве што треба.

Ако се болесник дуго мучи, нарочито ако је неки старац или баба, мисле да је много грешан, па због тога и не може да умре. Ако је болесник неко дете или младић, онда држе да се мучи ради неког другог члана који је јучино разна зла и отимачине, или због неког проклетства, које је *фрлено* на њихову кућу. Кад се нека млада или младожења мучи, верују да

има *магија* *правено* од неке жене, код неке Циганке. Народ верује да је та мађија сакривена негде у кући, негде у дворцишту закопана, или сакривена испод *керамиди*, у крову. Услед овога, кад се болесник *замучи*, иду код неке од Циганак-врачара, које умеју *да праве* и *да расилује* (граде и разваљују) мађије, да им *гледе* и да им погоди од чега болесник болује. Она обично *«нака»* и *«луговује»* од чега болује, описује и како изгледа жена која је *правила* ту мађију, кад је *правила*, како је *дометнула* и т. д. Њен се опис *«увек»* слаже са њиховом *неком сусетком* (обично од које *вазиру* и с којом су у *завади*), па сву прошлост доведу у склад са оним што им Циганка каже. Због тога богато награде *врачару*, а са сусетком још *љуће* се *заваде* — не штедећи том приликом ни *живе* ни *мртве*.

Циганка обично даје *разне* *траве* и *неко* *угљевље*, које треба у *глуво* *доба* *иступати*, *помешати* га с *водом* и *дати* *болеснику* *да пије*. Неке дају и *неке* *котуриће* од *теста*, које *ваља* *и* *исити* *уз* *себе*, на њима *спавати* и т. д. *Врачара* је *увек* у *стању* да за *једну* *нову* *кошуљу*, *црну* *кокошку*, *за* *петигљану* *торбу* *брашна* (*немерену*, да се не зна колико је *тешка*) и *за* *неколико* *гроша*, *магију* *по* *квари* и *да* *начини* *магију* *баш* *за* *ону* *жену* *која* је *начинила*. Чешће доведу Циганку *кући*, да она *сама* *нађе* *магију*. Ово је *врло* *опасно* и *штетно* *по* *сељака*. Да *испречам* *један* *случај*, који се *десио* у *мојем* *селу* *Богородици*, *мојем* *рођаку* *Ристи* *Д.* — *Била* *му* је *мати* *болесна*. *Обишао* је *све* *Циганке-врачаре* а *ни* *једног* *лекара* *није* *ушитао* *за* *савет*. *Најпосле* *наиђе* *на* *једну* *Циганку*, *која* *му* *«тачно»* *каза* *од* *чега* *његова* *мати* *болује*, и *загражи* *да* *дође* *она* *сама* — *па* *да* *нађе* *магију*. *Доведе* *Циганку* *ноћу*, *да* је *нико* *из* *села* *не* *види*. *Три* *дана* *су* *је* *чувао* *у* *кући*, *те* је *«испитивала»* *место* *где* *може* *бити* *мађија* *укопана* и *сакривена*. *Четвртог* *дана* *Циганка* *нареди* *да* *сви* *укућани* *изађу* *из* *куће* и *да* *не* *смеју* *ући* *ни* у *само* *двориште* *док* *их* *она* *не* *позове*. *Оставши* *сама* с *болесником*, *нареди* *јој* *да* *се* *јорганом* *покрије* *преко* *главе* и *да* *се* *не* *сме* *открити* *док* *јој* *она* *не* *каже*. — *За* *три* *дана* *Циганка* *је* *била* *уочила* *све* *шта* *јој* *треба*. *А* *четвртог* *дана* *тражећи* *мађију* *по* *кући*, *наиђе* *у* *сандуку* и *на* *низ* *алтуна* (*дукага*), *стрина* *је* *у* *дег*, а *рашије* *спремљену* *мађију* *извади* *из* *депа* и *радосно* *позове* *укућане* *да* *дођу*. *Укућани* *дођу* и *Циганка* *пред* *њима* *изнесе* *један* *замотуљак* *у* *коме* *је* *било*: *мало* *косе*, *три* *мале* *папричице*, *три* *чешина* *бела* *лука*, *један* *тичи* *кљун*, *две* *тичије* *ноге*, *мало*

парче *гвожђа*, *неке* *ситне* *крлице*, *мало* *кажма* (*тел*) и *још* *неки* *прашкови*. *Циганка* *им* *показа* и *где* *је* *магију* *нашла*, а *сви* *укућани* *потврдише* *да* *је* *нико* *други* *на* *том* *месту* *не* *би* *могао* *наћи*.

Сви *су* *укућани* *били* *задовољни* *што* *је* *мађија* *нађена*, *па* *испу* *ни* *приметили* *због* *чега* *је* *увече* *Циганка* *тако* *нагло* *захтовала* *да* *је* *одведу*. *А* *кад* *су* *приметили* *да* *им* *је* *нестало* *алтуна*, *опет* *су* *отишли* *истог* *Циганки* *да* *им* *гледа* *и* *погоди* *ко* *их* *је* *могао* *украсти*. *Циганка* *је* *застражила* *да* *јој* *се* *да* *у* *напред* *једна* *лира* — *па* *да* *погоди*...

Ранијих *година* *су* *пред* *смрт* *причешћивали* *само* *старце* *и* *бабе*, *иначе* *децу*, *младиће* *па* *и* *ожењене* *људе* *или* *удате* *жене* *испод* *35—40* *година* *испу* *причешћивали*. — *После* *причешћа* *сви* *се* *укућани* *с* *болесником* *прутуват*, а *неки* *и* *пре* *причешћа*, *онако* *како* *сам* *то* *напомену* *у* *одељку* *«Болесник* *у* *задруан»*. — *Исповеданье* *пред* *смрт* *скоро* *је* *непознато*, *јер* *се* *уопште* *врло* *слабо* *практикује*. *Оно* *је* *познато* *од* *скора*, *од* *како* *се* *појавила* *католичка* *пропаганда*, *која* *је* *испочетка* *грандиозно* *напредовала*, *али* *је* *даље* *сасвим* *малаксала*.

Када *се* *приближи* *час* *и* *примети* *се* *да* *ће* *болесник* *ускоро* *умрети*, *обично* *се* *сви* *укућани* *окупе* *око* *њега* *и* *забринутог* *седе* *код* *постеле*. *Гласно* *се* *не* *сме* *плакати* *јер* *је* *грота* (*или* *граота*), *и* *може* *душа* *да* *му* *са* *пракине*, *т. ј.* *у* *моменту* *кад* *човек* *издише* *ако* *цикну*, *може* *душа* *да* *се* *пракисе*, *па* *пови* *на* *да* *одлети* *а* *половина* *да* *остане*, *и* *онда* *се* *такав* *болесник* *обично* *много* *и* *дуго* *мучи*. *Верује* *се* *да* *кад* *човек* *умире* *душа* *му* *се* *претвара* *у* *муху* (*мува*) *и* *пошто* *већ* *излети* *из* *њега* *опет* *се* *ту* *за* *неко* *време* *бави*, *облеће* *и* *пада* *по* *његову* *телу*, *лицу*, *глави*, *постељи* *и* *т. д.* *Ради* *тога* *лети* *треба* *му* *са* *сартника* *терати* *једино* *босоном*, а *зими* *белом* *чистом* *марамницом*.

Народ *верује* *да* *човек* *пред* *смрт* *мора* *своје* *злочине* *пред* *свима* *признати*. *Они* *иду* *толико* *далеко* *и* *верују* *да* *онај* *који* *је* *учинио* *какав* *злочин* *не* *може* *ни* *душу* *дати* *док* *то* *не* *призна*. *Услед* *тога* *и* *купу*: *«Душа* *да* *на* *можеш* *да* *дадиш* *душка* *не* *ки* *казиши!»* — *Или*: *«Мартарији* *да* *та* *фатат!»* — *Мартарији* *је* *дошло* *од* *речи* *мартир* (*посведочење*), *те* *се* *тако* *зову* *и* *муке* *које* *болесник* *трпи* *пре* *него* *што* *призна* *свој* *грех*. *Мартир* *је* *грчка* *реч* *и* *употребљава* *се* *само* *у* *овом* *слукају* *и* *значену*.

Чим болесник почне да зева, *душа да даве, душа да бере*, онда најстарији члан из породице или неко из комшилуга, ако се деси ту, *му фашке очи*, т. ј. прстима му притисне трепавице *очи да не му гледат*. Јер ако му очи остану отворене, или полуотворене, онда верују да ће ускоро и други из исте куће или од рођака умрети. Гледају да и уста и вилице добро саставе, јер и то не слуги добру. — Кад већ издате онда жене и деца плачу гласно, а људи само јечају. Онда се најве један округло камењ, на се мете изнад главе самртничкове, припале свећу и прилене је на камен. Неки место камена узимају дубок тањир пун, некуване пшенице, мету изнад главе, на улањене свеће пободу у жито.

Одмах после овога накаде кућу тамјаном и попињу да облаче мртваца. Ако је мртац мушкарац, облаче га мушкарци, а ако је жена облаче — женске. При облачењу обуку му све оно и онако што човек или жена носи *за живота*. Само ово мора бити ново. Доње хаљине, као и кошуље могу бити и опране. — Мртавце не кулају. Неки место кулања истрљају му тело моқром крпом. Изузетак у овоме чине свештеници. Њих кулају и сав посао око кулања и облачења морају вршити само свештеници. Кад га *спреде* (опреме), онда му вежу вилице белом марамом преко главе, ноге саставе и белом марамом вежу, а руке му скрете преко прсију.

Чим болесник умре огледало и чешаљ сакриву, жене се *прабраде* црном шамијом преко очију, изнад чела, и не скидају је, т. ј. тако се исто прабрађују за шест недеља а неке и дуже. Мушкарци се за шест недеља никако не бриђају ници се лак шишају. Жене главу не перу, него се само чешљају. Црна хаљина није особити знак жалости. За годину дана свако се весеље у кући изабелава. Из исте куће нико не пева, не свира ници пак у колу игра. Шта више заказане се свадбе и просевине одлажу, ако не за целу годину, а оно бар за шест месеци, па и тада врло скромно и тихо.

Мртац се полагаже облично у кућу, где је шире, јер људи и жене, који долазе да припале свећу и да кажу: »*Бог да просте!*« и »*Вија да сте живи!*« — обично поседају око мртваца. Под мртваца се равастре ругуванна (асура), на преко ње простре нека черга (ћилим), а преко ове чаршав, код куће пааткан, на који се положи мртац. Мртацу се испод главе меће јастук пун сува босиљка.

Пошто га обуку и положи, онда га огласе црквеним звоним. За овај случај има нарочито звончење, те свако зна кад се звони за празник а кад се мртац оглашава. Звони се овако: сваки ударац удара се одвојено; чује се прво тинни... па се притчага 25—20 секунда, па се онда опет само једнашпут удари тинни... и т. д.

Још док мртваца облаче неки му међу у уста сребрну перу, која се нарочито тражи, кад се после 4—5 година раскопава. Неки уз њега међу чашу или шољу, коју такође кад га раскопају траже и служи им за лечење противу *умлака* (трзавице од страха, лунања срца). Изненада пробуде болесника, узлаше га, па му после дају из те чаше или шоље да пије воде.

Дану се мртац не покрива. Оките га разним везеним ризама (друкстима), начетама, чорчетима, и цвећем од главе до ногу. Цвећем се кити ради овога: мртац док досице до раја мора да пролази кроз разне долине и бозаве, где ће га много њих заустављати. И да га не би зауставили и заварали, да ту остане и не досице до раја, сваком ће он да баци по киту цвећа. Цвеће се сматра још и као дар при поласку на пут, и као залог да се је на земљи са свима опростио, те су га ради тога окитили цвећем.¹³⁷

Ноћу се мртац покрива преко лица чаршавом. Ноћу се мртац *чува*, т. ј. мора поред њега целе ноћи седети бар један будан човек. Не ваља да сви спавају, јер може мртац да се поквасири и да утегне, па после тешко свима онима који су били поред њега а нису га дочували. — Особито назе да преко мртваца мача, нешто, или кокош не прескочи. Нас се тада никако не пушта у кућу, јер може да летне главачки напоље, што би у том случају предсказивало да ће и други неко из исте куће умрети. Ако се пак песето у кући код мртваца *утегне* (пестегне, протеже), треба га у том моменту ма чим ударити — *да кинге* — да пусти гласа, јер и то значи да ће неко умрети. А кад се удари *на кинге* онда се предсказивање неће испуштити.

Чим се мртац звоном огласи, домаћица позове три жене или девојке *да месс*, т. ј. да спреме *задуну*: куване пшенице, погачу и сарлије. *Задунна* је и за мушко и за женско, и за старо и за младо пста. Жене или девојке које се позивају *да месс* обично су рођаке. Оне му месс сва три дана, деветог дана,

¹³⁷ Има сличности с данашњим давањем цвећа при испраћању кога на пут. — Ст. Тап.

шесте недеље, пола године и кад наврши годину дана. Оне добивају од домаћина и по неки поклон, као : каврак, блузу или фустан. Старцима месе старе жене ; младићима младе и девојке а могу и жене. — Задуша се спрема само на ватри од дрва. Слама, пруће, балеге (суве) не смеју се употребљавати, јер *задуша* неће бити чиста и мртвац ће остати гладан.

Чим се звоном огласи, већ сви у селу знају ко је умро. Смртни се случај јавља само најближим рођацима, и то одмах. После овога жене и људи, били род или не били, долазе *да му запале ну една свеја*. Свака жена поред свеће носи и по једну *китку* цвећа. Мушкарци цвеће не носе. Кад улазе у дворште и сретну неког, не кажу *добрутро*, него *»Бог да просте !«* — ако је туђин, а ако је род покојном : *»Вија, — или »Ти да си живе !«* Одговара се : *»Бог да просте !«* и : *»И вија«* или *»И ти да си живе !«* Ако сретну домаћина или домаћицу кажу : *»Глава нек ти е живе !«* — Кад уђу у собу где је положен мртвац, свима који седе око мртваца кажу *»Бог да просте !«* — и онда прилазе самом мртвану, прилазе прво свећу, коју од своје куће носе, прилене је на камен, а китку мету мртвану на груди.

Сваки који дође да припали свећу послужи се ракијом и кафом. Ако је умро неки сиромаш, онда сваки који дође да припали свећу донесе или брашна или жита или шарлагана, или шећера — ко шта има. Неки дају и по неколико гроша. Ако се мртвац сахрани истога дана, кад је умро, копа се одмах и гроб ; иначе гроб се копа сутрадан, јер не ваља да готов гроб преноћи празан. Гроб копају обично рођаци, и то или *нов* у близини већ сахрањених рођака, у породичној парцели, или се раскопа гроб некога рођака, који је умро пре више година, па се у тај исти гроб закопа и овај мртвац. У том

случају *кости оног раније умрлог покупе, оперу, прелију вином* и пошто им по прочита неке молитве, понова их мећу у један крај гроба. Где ће се копати гроб обично одређује домаћинца. За гроб се ником ништа не плаћа.

Мера за гроб, као и за сандук, узима се са самог мртваца трском. — Алати, који су потребни ради копања гроба — црквена су својина, и увек се ту код цркве и налазе. *Лулата* или *купаченик* којим се једном већ копа гроб не ваља да се употребљава за домаће послове.

Кад пођу да копају гроб, неки који је вичан дељању остане да спреми *кувечег* (сандук) од дасака. Кувечег је сасвим прост, без

никавих украса и обележја. Он начини од даске и крст. За старце се не праве *кувечези*, него их сахрањују *пре на прс*, т. ј. између две земље. — Откако се гроб ископа на све док се мртвац не сахрани један мора непрестано да седи и чува гроб.

Мртвац се сахрањује обично на 6—7 сати пошто испусти душу. Неки ш толико не чекају. Чека се обично толико док буду готови са оним што се спрема за сахрану. Ако је умро ноћу или пред вече — остављају да га сутра дан сахране ; ако је умро изјутра, сахрањује се истог дана. — Кад буде све готово и спремно : гроб ископан, задуша готова, припели сви рођаци и т. д. онда се позове и свештеник, коме је још раније јављено, али коме се сад каже да је све *азр* и да може доћи. Свештеник оде у цркву, обуче се, поведе децу која носе : *крст*, друга два мала крста на дрвеним дршкама т. з. *манали*, на којима торн по једна свећа, и две рипиде, које се зову *ексалерија*. Четири мушкарца носе црквена *искала*, на којима ће се пренети мртвац из куће до гроба. — Кад свештеник пође кући где је мртвац, онда и звона отпочну понова да звоне.

Чим уђе свештеник у кућу, отпева једну малу јектенију и онда унесе носила у кућу, или ако носила не могу унутра стати, занесу мртвана на *чергама* и чаршавима напоље, с ногама напред, и положи га на носила. Том приликом домаћинца дарива пола *ризом*, као и децу која носе крстове и рипиде, и ону четворнику, који ће да носе мртваца. *Исалт* (певац) такође се дарива *ризом*. — Кад и то буде готово, жене или девојке које су месне узму *задушу* (кувана шеница у тешелји, по којој су наређени букетни цвећа, напелзени варком, и разне бомбоне, погача увијена у *мисаљ* и сарлија, опет у тешелји), па одмах налазе напред. После тога деца с кртовима пођу напред, све један по један у реду, за њима опет у реду пођу жене са задушом (шеница напред, па сарлија, па погача) па поп упоредо са *исалтом*, а после њих она четворица који носе мртваца на носилима.

Сваки се мртвац носи на рукама. Путем сваки прихвати да помогне оној четворници у исто време и да се одужи покојном, ако му је и не знајући остао што дужан. — Прагња се на путу до цркве на три места зауставља и читају се неке молитве. То је потребно због тога што је, по народном веровању, пут до раја врло дугачак, па да се мртвац сети да се по мало и он одмара на путу, да се не би уморио. — Одмах за мртвацем иду мушкарци, укућани, па ближи рођаци и т. д. После мушкарца иду жене, такође прво из породице а после њих рођаци и остале

жене. Сандук се све до гроба никако не затвара, а лице је мртвачево потпуно откривено, те целим путем може, ко хоће, прићи и опростити се с мртвачем.

Мртвац се уноси у цркву и ту му се чита онемо. Задуша се не уноси у цркву. Кад се опочне певати »последње целованије«, онда се прво старији људи, ма не били род, на после редом и остали мушкарци опраштају с мртвачем, т. ј. трипут метанишу, пољубе икону (Христово Васкрсење), која стоји на грудима мртваца, и пољубе мртваца у чело или образ. После мушкараца на исти начин и редом опраштају се и жене. — Овом приликом нарочито много кукају и плачу породични чланови. — После тога мртвац се носи на гроб. Гробље је око саме цркве, у порти. Над гробом се поново очита кратак помен, па се мртвац са сандуком спушта у гроб. После клисар додаје кандило, које гори пред иконом Исусовом, а свештеник сина унакрет преко мртваца и воде и зетина из кандила. После тога узима свештеник боцу с вином, те прелије мртваца вином унакрет. За све то време чита и неке молитве. Потом узме лонату и баца унакрет земљу преко мртваца говорећи: »Земља јези...!« А после овога један сиђе у гроб, одведе мртвацу ноге и вилице, закљони сандук, мете мерку (меру, трску) поред сандука, а ако је без сандука — земља на земља — покрије лице неким чаршавом, па се мртвац одмах заграва.

У старо време мртве пису сахрањивали у сандуцима, него су место тога употребљавали *прешике*, т. ј. на 50 см. изнад дна ископају се у странама гроба по две руне и с једне и с друге стране, па се онда попречно мету две пречаче, а преко њих се поређају даске, да мртвац остане у празном простору испод поређаних дасака.

Гроб затравају они исти који су га и копали, али увек сви помажу, да се мртвац што пре сахрали, јер и тада доста плачу — особито жене.

Сваки присутан, пре него што оде од гроба, баца на гроб *три грста* или стиска (прегршт или шаку) земље говорећи: »*Лека ти земља!*« После тога сваки опере руке ту крај гроба, да и болест остане ту у гробу. Крчани из којих су се умивали не носе се дома, него их остављају у цркви.

На гробу се чело главе забоду крст. Ако је умрли неки старац, око крста се обавије пешкир; младићу се обавија нека марама или пачета, а девојци и жени неки *каврак* или ша-

мија. — Неки поред крста обесе и кандило, а неки само прчале свећу. Многи око крста не међу ништа.

После овога свештеник учини помен и над *задушом*, а одмах после тога седају у редове *по старости* и послуже се ракијом говорећи: »*Бог да гу прости!*« — Обично се тада рааговор окреће једино око покојника, заносећи једнако његове врлине и доброту и вада би завршили рааговор са: »*Господ да гу прости, ного ариш чувеж бише!*«

За то време ону погачу од задуше жена која је месила *равроби* на комадиће, и онда прво попу па осталима редом дели: пшенице, сарлије и погаче. Пшеница се не прекувава него свако зрно остаје цело.

После тога свет се разилази.

Да напоменем овде један обичај из Гуменце, које је од Ђелије удаљено свега $4\frac{1}{2}$ часа. Тамо неће нико после сахране први да пође кући, јер верују да ће први умрети онај који први пође кући с потреба. Обично сином изгурају некога старца или бабу. У Јенице-Вардари, јужно од Гуменце, и у Ђевђелији, северно од Гуменце, то не постоји. Не постоји ни по селима у околини поменуће вароши.

Оне теније у којима је зготовљена *задуш* као и марама и мисаљ, у којима је стајала задуша, не враћају одмах кући, него их друге жене однесу својој кући, оперу их, па их тако враћају. — Сваки који је био у цркви и на сахрани, и метуо задушу у своју мараму, мора одмах после тога ту мараму *низ вода да пушине*, јер се ваља.

Из цркве свештеник с домаћином иде право кући, свети водичу, покрони кућу светом водицом и накади је тамјаном, те да на тај начин понова поврати у кућу *здраве* (здравље), које је било несрећним удесом порушено.

Кад се мртвац крене, кућа се не сме оставити без људи, нити се пак врата смеју затворити. Верује се да се покојникова душа може мало више у кући задржати пошто се тело изнесе, па ако се врата затворе, неће се моћи на оном свету наћи и састати, те ће остати душа раздвојена заувек од тела.

Чим се пратња из куће крене вода се из тестија просле, донесе се пресна вода, кућа се почисти, асуре истресу, заостало од јела и хлеба баца пшима, што је било заклучано откључавају, а одкључано заклучавају; постелу на којој је болесник лежао, као и рубље у коме је умро, избаце у шпуну или у двориште,

да ту три ноћи преноћи. После тога постепењу оперу и задрже, а од ствари, пошто их оперу, неке задржавају а неке бацају.

Пошто се мртвац сахрани, сви у селу воду из тегстија просипају, јер верују да је та вода *мртоска* и да не ваља да се пије. После сваког смртног случаја свака домаћица стари свој ква-сац мења, јер је и он *мртоски*.

Те вечери обично рано лежу да спавају. Ако је умро домаћин, онда долазе из комшилук људи, рођаци и други, и саветују члана породице који треба да наследи домаћина, да не брине, да се увек у свакој прилици и неприлици обраћа њима за са-вете и да ће га они увек радо потпомогати и слатати се с њим, као што су се слагали и са покојником. — Ово се сматра као неко признавање или примање к знању *домаћинлука* члану који је тек постао домаћин.

После погребња два дана узастопце жене из породице и из комшилук иду пре подне на гроб и *раздавају* опет шшенице, сарлије и хлеба. И ову задушну *месе* оне исте жене које су и јуче, приликом сахране, *месиле*. Кад дођу на гроб, све што су донеле мету на гроб, запале свеће, отпочну да плачу и кукају, па потом поделе међу собом *задушну* и враћају се кући. Тензије опет по-несу својим кућама оне жене које су месиле, па пошто их оперу враћају их. Оне и марамице перу.

Кад носе *задушну* у цркву у шшеницу пободу мале буке-тиће, налепшене *варком*, од којих неке прикаче на крст а неке узимају девојке и ките се.

Деветог дана после сахране опет жене иду на гроб са за-душом исто онако као и она прва три дана. Ако се деси да је де-вети дан правник или недеља, онда се задушна носи изјутра у цркву, а по свршеној служби свештеник учини помен на гробу и отпева: »Со духи праведни...«

Жалост за умрлим чланом траје најмање годину дана. Ближи рођаци *жале* неки целу годину а неки мање. Жалост се састоји у овоме: у кући се не пева, не свира, не игра; чланови породице не иду на весеља, где се лева и где се игра. Оро не играју. И ако се мора одржати неко весеље или нека свадба или просевина, изврши се све то у миру и тишини.

После деветог дана сваке недеље носи се у цркву *сан* — *задушна* — и то само шшеница и литурђија (проскур). *Шесте* недеље опет месе потпуну *задушну* и чита се у цркви *кимошино* (опело). После шесте недеље престане се са *саном*. Тога дана *поп прашије* гроб вином. Гроб или боље крст се окити цвећем,

а чело главе припале се и три свеће. До шесте недеље, кад год се носп *сан* шшенице у цркву, поп увек спомине само тога члана који је тада умро, а после шесте недеље кад дамаћица однесе *сан* у цркву поп спомине све помрле чланове из те породице.

Поред тога *раздавања за душа* у цркви, обичај је да се *за душа раздава* и по кућама и улицама. Тако, кад се домаћин враћа из гоје вароши, он обично донесе деци *сљив* (без варошки хлеб) или неко воће. А домаћица, пре него што то подели укућанима, одвоји један део од тога да раздава за душа умрлих. Обично дели деци из комшилук. После смртног случаја радо дају воде путнику и сваком човеку који је жедан. Народ верује, кад неко жедна човека *напоји* водом, да је тада неки њихов умрли члан био жедан, па се тим дала прилика да му се помогне.

Многи по саборима и саирима носе воде и поје жедне. Неки опет кунују лончиће и остављају их поред извора и кла-денца, да се путници служе. Неки у том смислу чак и бунаре копају, кладенце и чесме оправљају и видају. Све то раде ради тога да би онај који се послужи казао: »Бог да прости!« — Има доста њих који ради тога уочи празника деле сиротињи брашна, меса, пасуља и др. — Све то чине ради опростјаја гре-хова, јер верују да без оваквих дела ретко да се може доспети до раја.

Рај је место у коме праведници уживају. У рај без по-мукe доспевају: праведници, сиротиња, која је на овом *ма-ловом* свету испатила све своје грехове, који су правде ради страдали, па макар пре тога и грешни били. — На путу за у рај сваки мора да пређе по једној длаци. Праведници *мижећи* (жмурећи) прелазе право у рај, али онај који је грешан падне с *ваљки* доле у катран и ту се *варе* кој *знаје ду кога* (ко зна докле).

Вампириш. — Народ верује да се мртвац може повампирити. Може да се повампирити онај који умре *уф пугани дни*, т. ј. од Божића до Богојављења. Муслимани који је јео свињско месо претвара се у свињу а не претвара се у вампира.

Да не би човек постао *вампирш*,¹³⁸ треба гвозденим вреге-ном *уф мех да се прободе*, и да се на ону рупицу мете парче во-деничног камена. И данас, кад умре човек у те дане, не буше га, али на уста му мећу парче црела с натписом: ИСХР **НИКА**

¹³⁸ Неки кажу и *вампир*.

Прича се да је један вампирин био месар у Солуну. Он се био уорганисо с неким другим човеком, али тако да он, вампирин, никад не узме нож и кантар у руке, да сече или да мери. Међутим у то доба се у Солуну појавила нека тако страшна морија по деци, да које дете омркне не осване живо. Неки човек, који је чешће пазарио у радињи месара-вампирина, приметио је да у тој радињи никад нема цигернице на продају, и да тај *газда* (вампирин) никад не узима пож да што одсече, или кантар да мери. Посу мњао је и своју сумњу саопштио још двојици тројици, те сутрадан оду сви заједно код назови месара и заграже да им он лично својом руком имери месо. Он (вампирин) се инагварао и врдао, али кад му један од њих од једном утури кантар у руке, намах га нестале испред њих. Одмах су приметили на месту где је стојао вампирин пресне локве крви, која је зауда разла на људску *мрлицу* (лешину). Одмах после тога и морија је преста. — Народ верује да чим се вампира дотакне какво оштро и шљасто тело одмах угине.

Народ верује да има људи који могу одмах видети и познати вампирина, ма у шта се он претворио. Могу га одмах и убити пушком. Такви су људи ретки. Такав човек мора да има *вампирску энцију*, т. ј. такав човек је морао постати сношајем неке удове с *вампирином*.

Ако људи не знају ко је вампирин, онда треба у све нове и екорашње гробове побити по један *глугов кол* (глугов колац), а преко гробова наместити замке од *ругузинове врце*.

Да не би вампирин улазио ноћу у кућу, треба изнад врата обесити *кларит* (кониџак? или козлац? агит масџатим), и кад дође вампирин, па слази кулушит, учини му се као воденични камен, поплани се да се не откше и падње на њега, те побегне.

Раскупувајте. — Постоји обичај, који се већ почиње губити, да се после 4—5 година, а негде и после седам година, *мртви раскопуваат*. Мртви се *раскопуваат*: кад неко умре на још за живота поручи у чиј гроб да се укопа, и онда се тај гроб раскопава; или се пак после неколико година раскопавају мртви по обичају — *адету*. Понеко још док је жив остави аманет деци, или ма коме, да кад умре, да *неким биде прустено ни на воја ни на тоја век*, ако не *гу закопат тамо дека и м кажуве*. У том случају покојникова се последња воља мора испунити.

Кад се гроб раскопава да би се други у њ укопао, кости се тога старијета мртваца све до једне покуне у нову платнену ке-

Мртаца може постати вампир и кад га прескочи псето или мачка или кокош, пре него што га сахране. Исто тако може се претворити у вампирина и онда ако је за живота много желео неку ствар, па је није могао набавити. Кажу да таквог мртваца и после десет година, кад га раскопају, налазе у гробу потпуно цела. Услед овога веровања кажу: »И пу десет гудини да ма раскопите, ки ма најдите цал — здрав!« или »Иагурех на воја бел век; ако умрум, ки ма најдите и пу десет гудини куту *скрум!*« (љретворена у *ћумур*). У вампире обично се претварају стари пуди и жене.

Вампир може да се показује у разним облицима, али понајвише унима људски облик. Он је од саме крви: а и храни се самом крвљу. Најкарактеристичнији знак код вампира су *црвене очи*. Вампир се дању бави по гробовима, а ноћу шета свуда. Обилази своје, децу, жену, обилази њиве, поља и т. д. Неуријатеље своје узнемирава, лула им по кући, дави људе кога стигне. Сећам се као данас кад се једном пронесе глас по Богородици да је Вејсељ постао свиња, и да је ноћу долазио код своје жене и разговарао с њом. Једне вечери је она седела с децом поред ватре, а он је дошао и сео позади њих подаље од ватре, па је питао жену шта мисли и како ће да исхрани децу. Она је се ушлашила и казала му да ће оставити и децу и кућу, и да ће се удати за другог, ако још једном дође. Од тада се Вејсељ више није појављивао у кући. Мени је тада било 8—10 година. Сви су у селу веровали да је све то истина, и било је много њих који нису смели ноћу проћи поред Вејсељеве куће. Нарочито је велики страх задавао, а и данас се с респектом помиње неки *селоски вампирин* (из Сехова). Он је чинио разне гроботе по целој кази. Кад је већ досадно људима, раскопали су му гроб; и кад тамо а он седи у гробу. Људи су се у страху шпталли: »Вампирин ли је?« — Други су опет од страха одговарали: »И је *морс!*« А он је за то време ћутао и таман кад би неко рекао да *»не је вампирин!«*, он би спустило трепавице и сакрио би оно црвенило у очима, а кад би неко рекао: »*Море, вампирин је!*«, он би га криво погледао. — Док су тако говорили и питали се, један му баци на врат замку од *ругузинове врце*, коју је био још раније спремио (јер све друго може да раскине), затегне је па га тако одвучу до Вардара. Ту су на други крај оне врвце привезали један велики камен, па су све то заједно бацили у Вардар. Од тога доба кургалисала се цела каза овог опаког вампирина!

Вампири се по народном веровању могу бавити и занатима.

су (беле боје), па пошто се мртавац спусти у гроб, спусти се и та кеса с костима код ногу, и заједно с мртавцем се закопа. Кости се оног претходног оперу и прелију вином, и кад се после тога припаљују свеће, припаљују се по две, јер две душе бораве у том гробу.

Међутим, кад се гроб раскопава из обичаја — *адета*, онда се сасвим другаче ради. — Грбови се раскопавају суботом за време ускршњег поста, и то понајвише средопосне недеље. Прве и последње недеље поста мртви се не раскопавају.

Домаћин се споразуме с домаћицом које недеље да овај *адет* изврше, те овај припреми све што треба, јер мора да се припреми потпуна задушна: пшеница, сарлија, погача, свеће. (ко год је тог дана у цркви добива по једну свећу, која гори кад се чита опело), тамјана, вина и т. д. Тада се јави и свима рођацима и пријатељима да дођу и да присуствују раскопавању. Око подне домаћин и чланови његове породице сви заједно оду на гробље и обично најстарији отпочне раскопавање. После тога млађи предузму посао: неки копају а неки земљу избацују на поље. Обично, кад се дође до сандука, онда копање предузме домаћин и полако пажљиво изнесе све кости, те их жепске оперу у води и вину (вода се опет у гроб сина), обришу их белом чистом крпом и међу их у нарочито за то сашивену кесу од бела платна. Дубања дође сасвим горе — да се види. После тога она кеса с костима унесе се у цркву и мете се испод Христове иконе с десне стране двери, те кости преноше у цркву. А да гроб не буде празан, мете се унутра крчаг с водом. — Сутрадан, у недељу *кошу раскопаја*, са *неје*, т. ј. опева се (чини се помен). — Кад се очита опело, онда домаћин узима ону кесу с костима, и пошто се сви укућани опросте с њима и пољубе лубању, однесу их понова у гроб. Тада дође и свештеник, очита над гробом »Со духи праведни...« и пошто кости понова прелије вином, спусти их у гроб и закопају их. Тога дана крет се понова окити цвешем. — После цркве свраћају кући, која је те недеље *раскопувала*, на чашу ракије и да кажу: »*Бог да прости!*« У старо време тога дана су давали *говбу*, али је данас говба замењена чашомракије и шољом кафе.

Новац, чаше, шоље, гривне, и уопште ако се при раскопавању нађе нека метална ствар у гробу, чува се и употребљава се за разне враџбине. Новац се веша деци о врат — од урока. Из чаша и шоља пије се вода — противну болести *уллака* и т. д.

Кад неко тако изгори, да се не може познати ни ко је ни да

ли је хришћанин или Турчин, треба му онда снати воде у уво, па ако та вода прође кроз лубању и изиђе кроз друго уво, значи да је хришћанин, ако ли не — значи да је Турчин.

Ако се сандуци, у којима се чувају хаљине, забраве отворени и тако преноше, верује се да ће неко ускоро умрети.

Прањејајне (парицање). — *Прањејат* само жене и девојке, а људи никако. Људи илачу тако да само *сази ронат*, али гласа од себе не пуштају. Деца такође илачу гласно, али она не умеју да прањејват.

Прањејс се на новом гробу, док мртавац још није закопан, па и кад се већ закопа, а *прањејс* се и над самим мртавцем — док још није сахрањен.

Прањејајне може да буде *арио*, кад нека жена уме лепо да ређа доброту и муке покојникове, помиње кога после себе оставља и како их оставља и т. д. Има жена које не умеју *арио да прањејат*. Такву жену исмејавају и држе као да је срце не боли *ради* покојника, јер кад би осећала његов губитак, она би нашла речи да *прањејс*.

Да напоменем да при кукању у овом крају нема извесног реда, као у стиховима да *прањејат*, него кукају у прози. Примера ради да наведем како кука мајка за сином:

»Кустадине, мили сино! Мајка ка ки те забраве! Много ми си малечук, сино. Несл, слы, јоште сам за п'т да јодиш! Кој ки ми те гледе, који ки ми те чуве? Мајка да знајше, Кустадине, уф назви ки те скрпјше. Уд неја не та удделувише. Кустадине! Ка кји гледум твојте вреници; твојте вреници, твојте другаре? Кого мајка ки прачеке; ки прачеке ки дучеке? Који ки удмене татко, који ки удмене мајка? Кустадине, мили сино! Оти ми са наљути свет, дека никуј не та анаје?! Да ти са прајаде лелче који ки ти даде?« п т. д.

Жена за мрјесм:

Аман, Петре, мили ступано,

Ка кадјса ка на остави¹³⁹?!

Оти, Петре, така прави,

Ма остави сама самуница?

Који на деца мирам¹⁴⁰ ки даде;

На сираци леб ки даде?!

¹³⁹ остави нас.

¹⁴⁰ наук, домаће васпитање.

Така ки се м' чаг и путиркаг: 141
Сите деца сус татко ки будаг:
Сите деца татко ки си чекаг —
Твојте деца грејни 142 пилци,
Грејни пилци бис сидело,
Кузум Петре!..
Ка кадиса ка не устави?!
Да ли ти не знајше, Петре,
Оти немум јаска никуј
Ни рода-рудина, ни татко ни мајка.
На кого молба ки правум;
Који ки ма пугледне и прагледне?
Зашто, Петре, јас устанех
Оти, Петре, јас не умрех,
Да не гледум вија м' ки,
Вија м' ки Ристосуви?!
Петре 143...
Деца који ки ни пурасне,
Који на п'т ки ни ј'скаре?! —
Как ки стоје куќа биз дирек?
Как ки бидум јас биз тебе,
Петре, милин думакјино?! и т. д.

Ћерка за мајком:

Кад девојка прапејват, она одмах не *изгласе* (гласно не ку-
ка), него прво ћуги и сузе рони, почне после да јеца и све ви-
ше да се нагиње мртвацу, жене је почну тешићи и у томе она
отпочне да *прапејее*:

Ох, милина мале, милина мале! —
На кого ме устави, милина мале?
Да ли ме пурасна и суриди,
Па си риче стиге гајри,
Она може сама да се гледи?!
Зар не знајиш, милина мале,
Оти јас сум оште малечка? —
Несум, мале, сама да устанум.
Ти са суриди и киниса,
Ама не пиши и за мене

141 потуцати се од немилга до недрага.

142 јадни, грешни за сажалевање.

143 овде јако отегну глас, извијајући га тужно.

Как ки пуминум, век да викувум.
На кого дерт 144 ки си кажум;
Па кого ки са пунлакум 145;
Који ум ки ми даде, мале,
Што да правум, как да правум?!
Кога си така лагала 146
Оти и мен не ме закара,
Биле да не бериш касавез?
На кого ки ме уставиш?!
Ах, мале!..
Моји друшки сус мајка, сус татко,
Ими јазе што да правум?
Биз мајка дек да јодам;
Дек да јодам дек да фагам?! и т. д.

Има обичај да кад неко умре дође нека жена да припали
свећу, а њојзи је пре тога умро муж, син или ма ко, па пошто
припали свећу, и ако нису род, она над тим мртвцем прапејее
и преко њега поручује своме мужу или своме детету како јој
је тешко, како се без њега мучи и т. д.

Ево примера ради:

Жена којој је умро муж, а умрли је човек у годинама:
Кузум, браче* Ристо, 'ного ти са мољам,
Клајне да му 147 чиниш,
М' чин помин пуминувум:
Ни на леб сум ни на вода;
Куќа празна, растурена;
Нема никуј кој да пите
Жива ли сум ил' умрена.
За тоа 'ного ти са мољам
Абер да му чиниш нека дојде,
Нека дојде да на виде,
Да на виде да не исплаке,
Оти 'ного сме за жаљајне;
Ни уд нигде помуш не м' ме,
На него се јоште нађејме.
Ти са молум се (све) да му кажиш

144 мука, јад.

145 потужим.

146 рачунала.

147 она не наговара име свог мужа него каже само он. Му или на него.

* реч »бране« каже се само старијем човеку.

Белки ки са ражале, белки,
 Ки дојде да не убиде,
 На нас место неха чине! и т. д.

Ако је та жена изгубила сина, онда моли и преклиње овог мртваца, стога што је њен син млад и неискусан, да га поучава и заштитава; ако га неко туче да га брани; ноћу да га покрива, воде да му додеје и т. д.

Уопште, *прапејајне* је врло различито. *Прапејват* која како уме.

VII Положај, живот и дужности женске и мушке чељади

Женскадија је у свему потчињена мушкима. Женска не сме ништа без одобрења да ради. И кад тражи оно што јој припада, она тражи снисходљиво, покорно. Она је скоро без икаквих права.

1. *Мома* (девојка). — Док је још мала, до дванаесте године, од прилике, не води се толико рачуна о њој. Али кад пређе дванаесту и почне *да са суредује* — дотерује — онда све село о њој води рачуна. Момци, жене које имају синове за жељидбу, њене *друшке*, суседи, и т. д. друкче воде надзор над њом, а родитељи и остала родбина — друкче. Док они први симпатишу јој ако је лепа, вредна, *уд добра куќа*, с намером да постане њихова, да дође у њихову кућу и т. д., догле њени воде строг надзор над њом, старају се о њој, и поносе се њом, ако је као што треба.

Ништа није пријатније мајци него да јој неко хвали дете. Кад мома настане за *м'језување* (удају) онајвише ради у кући. Слуша и ради све што јој старији заповедају. Слуша и поштује старије, и ради што год јој рекну, само ако је добро и поштено, па ма јој они били и даљни род. Ако је на чесми нека стара жена, мома јој *налије* воде, помогне јој, прва јој се јави, и ушита је за здравље њено, њених укућана и т. д. Мома која се не обазире на старије људе и жене смагра се за неваспитану, или како је зову *гуљмичују*. Такву девојку обично сви оговарају, исмејавају, узимају је као рђав пример и свуда је *уде* (куде).

Мома ради све пољске послове сем орања. Своје *муљмиске работе* — послове око спреме — посвршава ампн и с је-

сени. Од женских послова свака мома мора добро знати: како се *ткаје*, *плету чуране*, *преде* (*бубакј*, *вљ'на пласти* и *вљ'на к'дља*; од пласти за ваток а од к'деле за уснова), *везе*, *кува*, *сукје* (суче), *меси*, *пече*, и т. д. За ону мому која уме лепо све ове послове да ради кажу да је *мирифитлијка* (уме). У последње време се и шаву довољно пажње поклања. Кројити и сашити своје муку гаће и кошуљу мора свака знати, али сашити *фустан* (хаљину) и *пољку* (блузу) до скоро је било врло ретко.

Празником мома послужује госте. Она софру *клаве* (поставља), *пулије* (да оперу руке); она софру *дигје* (распрема), *смитуге* и опет *пулије*, јер се људи умивају и пре и после јела. Мома никад не седе с гостом да руча, па макар само њен отац био с гостом за софром. Она ту стоји и мотри на сваки миг да нешто не затраба. — Празником се рано обуче, јер може неко доћи, па да је не затекне неумивену и необучену.

Одело мора бити чисто, ако је старо и закриљено ништа не мари, само нека буде опрано и чисто. Разлика у кроју одела жене и девојке слаба је. Разлика је у повезивању главе. Мома увек главу и косу повезује тањком шамијом или кавраком и ретко иде забрађена. Мома радним даном при послу *к'о-слање* обично увија око главе, а празником спушта их низ леђа. Моме данас не носе *тавалаци* и *фесује*, али до пре 30 година носили су се сребрни тапалци и црвени фесови свуда. Фес и тапалк данас се још носе горе по планинским селима, али и тамо ретко.

2. *Млада нивеста* (нивеста). — Нивеста је за годину дана најмлађи члан у породици. Услед овога постала је и изрека: «Што са крешни куту млада нивеста?» — (што се стидиш као млада) — или: «Што чекши да те канум, неси млада нивеста!»

Млада ништа сама не почиње на ради. Она се увек обраћа свекрви, или најстаријој *золеи*. Шта ће да спреми за вечеру, како ће да спреми, она мора питати најстарију жену, па макар да је и мајстор у томе. Она је услужна према сваком члану. *Пуљјајне*, митејне, све, све она мора да ради за целу годину, а да се не покаже да јој то не прија. — Прве године не преде и не *ткаје* за себе и за свога мужа, јер треба да је понела од своје куће бар за годину дана. Прве године се ништа не купује млади. — Млада за годину дана, као и девојка, мора да пазн како је обучена, очешљана и умивена. Особито пазе на чистоћу. — Она бар за годину дана избегава свако расправљање